

Tożsamość śląska. Rzeczywistość czy XX-wieczna kreacja?

Piotr Bujak¹

Streszczenie:

Tożsamość śląska jest przedmiotem szeroko zakrojonych badań politologów, socjologów i historyków. W większości skupiają się oni na poszukiwaniu jej genezy. W niniejszym artykule autor zamierza spojrzeć na tożsamość jako na zjawisko podlegające głębokiej ewolucji na przestrzeni lat. Odnosząc się do przytoczonej hipotezy „Śląska wymyślonego” próbuje dokonać próby klarownego podziału pomiędzy tym co stanowi historyczny trzon tożsamości śląskiej, a tym co w XX wieku zostało wpisane w śląski kod kulturowy.

Słowa kluczowe:

tożsamość, pogranicze, Górny Śląsk, pamięć zbiorowa, tradycja wymyślona

Link do artykułu:

http://www.pogranicze.uni.opole.pl/biblioteka/docs/tom4/bujak_t4n1.pdf

Standard cytowania (APA):

Bujak, P. (2016). Tożsamość śląska. Rzeczywistość czy XX-wieczna kreacja? *Pogranicze. Polish Borderlands Studies*, t. 4, nr 1, s. 61-74.

Wprowadzenie

Górny Śląsk jest regionem doskonale wpisującym się w szeroko rozumiane studia nad pograniczem. Jak zauważają Krystian Heffner i Brygida Solga (2012: 128), jest to obszar, „którego granice wewnętrzne i zewnętrzne wielokrotnie w historii ulegały ewolucji (...). Zmiany przynależności państwowej tego obszaru i wynikające z nich przekształcenia terytorialne niewątpliwie wpływały na rozwój społeczno-ekonomiczny regionu oraz przenikanie odmiennych systemów narodowościowych, politycznych, religijnych i gospodarczych”. Bezpośrednią konsekwencją owego przenikania się rozmaitych wpływów – głównie polskich, czeskich i niemieckich – stało się wykrystalizowanie charakterystycznej dla części mieszkańców regionu tożsamości, stanowiącej swoisty amalgamat kulturowy, określanej jako tożsamość śląska. Odpowiedzi na pytania o jej kształt i charakter, mimo licznych opracowań naukowych, pozostawiają wciąż wiele niedomówień.

¹ Mgr Piotr Bujak – doktorant w Instytucie Politologii Uniwersytetu Opolskiego (pebujak@gmail.com).

W kontekście dyskursu nad istotą śląskiej tożsamości, w ostatnich latach bardzo nowatorska i odkrywczą okazała się praca Michała Smolorza *Śląsk Wymyślony* (2013). Już w tytule widoczne jest odwołanie do koncepcji brytyjskiego historyka Erica Hobsbawma, który głosił, że tradycję można wynaleźć czy wymyślić w imię realizacji konkretnych celów. Zdaniem Hobsbawma owa „tradycja wymyślona” oznacza „zespół działań o charakterze rytualnym lub symbolicznym, rządzonych zazwyczaj przez jawnie bądź milcząco przyjęte reguły; działania te mają wpajać ludziom pewne wartości i normy zachowania przez ciągle repetycje – co siłą rzeczy sugeruje kontynuowanie przeszłości. W istocie tam, gdzie to możliwe, owe działania dążą zwykle do ustanowienia więzi z odpowiadającym im czasem minionym” (Hobsbawm 2008: 10). Na kanwie tej teorii Michał Smolorz (2013:14) stwierdził, że większość cech współczesnego śląskiego regionalizmu – a więc także tożsamości śląskiej – obecnych w powszechnej świadomości wynika raczej ze swoistej motywowanej politycznie kreacji medialnej, aniżeli z procesów historycznych. Zdaniem Smolorza, to co dziś uznawane jest za rdzennie śląskie, jest *de facto* ze śląskością powiązane dość luźno, a często w ogóle nie ma żadnego związku. W konsekwencji dawne atrybuty śląskości musiały ustąpić miejsca nowym, które, wtórnie przyswojone, zostały uznane za naturalne. Owo stanowisko ewidentnie kontrastuje z poglądem zaprezentowanym przez uznanego badacza śląskości Lecha M. Nijakowskiego, który stwierdził, że „kultura śląska wytrzymała nie tylko presję modernizacyjną, która często pociąga za sobą asymilację do kultury wielkomiejskiej, lecz także zderzenie z kulturami ludności napływowej” (Nijakowski 2004: 143).

W niniejszym artykule, autor, odnosząc się do przytoczonej tezy Smolorza, zamierza dokonać próby klarownego podziału pomiędzy tym co stanowi historyczny trzon tożsamości śląskiej, a tym co w wieku XX. zostało wpisane w śląski kod kulturowy. Istotnym będzie także udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy i rzeczywiście jakieś siły mogły dopuścić się dokonania swoistej inżynierii społecznej na tożsamości Górnoślązaków oraz jakie ewentualnie motywy im przyświecały?

Co wydarzyło się na Górnym Śląsku w XX wieku?

XX wiek dla całego świata był okresem wielkich zmian, przyniósł on ze sobą dwie wielkie wojny. W odniesieniu do wydarzeń globalnych, Górny Śląsk stanowił swoisty mikrokosmos, gdzie można było zaobserwować ogrom dramatów przyniesionych przez wojenną pożogę. Przede wszystkim, na skutek I wojny światowej doszło do podziału tego regionu pomiędzy odradzające się państwo polskie a Republikę Weimarską. Podział ten poprzedzony był trzema

powstaniem śląskimi oraz plebiscytem, a więc wydarzeniami dramatycznie polarizującymi postawy narodowościowe mieszkańców regionu. Ostrej kampanii plebiscytowej towarzyszyły wydarzenia nieodwracalnie wpływające na kształt śląskiej tożsamości. Z jednej strony Niemcy prowadzili antypolską propagandę, jednocześnie podkreślając, iż przeważająca część Górnoszlązaków cechuje się niedorozwojem poczucia narodowego. Przedstawiciele opcji propolskiej natomiast zarzucali Niemcom, że przez okres ich władania Górnym Śląskiem zrobili wszystko, aby mieszkańców tego regionu poddać przymusowej i podstępnej germanizacji (Cimała i Senft 2007: 21). Prowadzona w warunkach konfliktu konfrontacyjna polityka obu stron, finalnie doprowadziła do starcia zbrojnego, w którym po obu walczących stronach ścierali się niejednokrotnie krewni i sąsiedzi, których poróżniły poglądy na sprawy narodowościowe. Plebiscyt oraz stanowiąca jego bezpośrednie następstwo delimitacja granicy na Górnym Śląsku także nie przyniosły optymalnego dla konstytuowania się jednorodnej tożsamości mieszkańców regionu rozwiązania. Wydarzenia te doprowadziły do sytuacji, w której członkowie jednej rodziny mogli mimowolnie znaleźć się w granicach dwóch zwaśnionych państw. Po ostatecznym ustaleniu granic i podziale regionu, Górnoszlązacy deklarujący polską tożsamość stanowili znaczną mniejszość narodową w granicach Republiki Weimarskiej, natomiast zamieszkujące polską część regionu osoby o niemieckiej tożsamości, kultywowały tam własne, odrębne tradycje. Każda z tych grup poddawana była jednak zabiegom czy to germanizacyjnym, czy polonizacyjnym. Powodowało to ich alienację i napiętnowanie na terytorium obcego państwa. Równolegle na Górnym Śląsku, zarówno po polskiej jak i niemieckiej stronie, rozwijały się ruchy regionalistyczne, który dążyły do jak najwyraźniejszego podkreślenia indywidualności regionu w ramach organizmu państwowego (Gawrecki 2011: 68).

W okresie II Rzeczypospolitej śląski regionalizm był szczególnie intensywnie eksploatowany do celów politycznych w latach 1927-1939 przez wojewodę Michała Grażyńskiego. W przypadku tego polityka możemy uznać, iż był on jednym z prekursorów procederu wymyślenia śląskości w celu zdobycia zaufania i poparcia wśród polskojęzycznych Ślązaków. Przejawem tego było między innymi zlecenie przez Grażyńskiego opracowania kanonu śląskich pieśni i piosenek, które następnie wydane zostały w formie śpiewników. Nie byłoby w tym nic zaskakującego, gdyby nie fakt, że na przykład tak zwane popularne i wpisywane w kanon śląskiej tradycji „piosenki powstańcze” jednoznacznie odwołujące się do wydarzeń z lat 1919-1921 datowane są na lata nie wcześniejsze niż 1926. Przykładów – na mniejszą skalę – inżynierii społecznej mającej służyć realizacji konkretnych celów politycznych możemy dopatrywać się także w znajdującej się w początkowym stadium rozwoju kinematografii śląskiej (Smolorz 2013: 217-218).

Bezpośrednim skutkiem II wojny światowej i klęski III Rzeszy była dla Górnego Śląska ponowna zmiana granic, wynikająca z ustaleń jałtańskich i poczdamskich. Polska utraciła na rzecz ZSRR, w stosunku do granic II RP, ziemie położone na wschód od linii Curzona, w zamian otrzymując Prusy Wschodnie i ziemie położone na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej. Drastycznie wpłynęło to na sytuację ludności zamieszkującej Śląsk Opolski, który po I wojnie światowej pozostawał w granicach państwa niemieckiego. Po objęciu władzy nad regionem przez administrację Polski Ludowej, nie było możliwe, według oficjalnego stanowiska władz, utrzymanie dalszej koegzystencji z liczną mniejszością niemiecką. Jak zauważył Stanisław Senft „od początku pojawiła się deklarowana chęć «odniemczenia» regionu i usunięcia ludzi nie tylko obcej, niepolskiej narodowości, ale zatarcia śladów wielokulturowej przeszłości zaanektowanego obszaru” (2005: 31). Jej efektami były między innymi: proces weryfikacji narodowościowej Ślązaków i nadawania tym, którzy go pozytywnie przeszli obywatelstwa polskiego, masowe wysiedlanie ludności, procesy osadnictwa ludności polskiej oraz przemiany ustrojowo-polityczne, polegające na zmianie stosunków własności, a także na nacjonalizacji gospodarki (Berlińska 1999: 108).

Dominująca w Polsce po II wojnie światowej ideologia komunistyczna stała także w sprzeczności z tradycyjnym przywiązaniem Ślązaków do religii. Inne kryteria oceny pracy, oparte na motywacji politycznej a nie na wydajności, odmienne formy możliwej do zaakceptowania aktywności życiowej, hermetyzacja dyskursu o położeniu Ślązaków, polityka homogenizacji narodowościowej, a także inne cele i utrudnianie (nawet wykształconym Ślązakom) awansu społecznego sprawiały, że polskość przestawała być dla Ślązaków atrakcyjna, a nawet stawała się wykluczająca (Szmeja 2000: 44). Poczucie ekskluzji dodatkowo wzmagane było negatywnymi doświadczeniami z przejawiającą postawy dyskryminacyjne ludnością napływową oraz kulturowanym i utrwalanym wśród niej stereotypem *polnische Wirtschaft*.

W palecie ciekawych zabiegów władz komunistycznych, mających na celu pozyskanie przychylności Górnos Ślązaków, znalazło się między innymi powołanie do życia Zespołu Pieśni i Tańca „Śląsk” pod dyrekcją Stanisława Hadyny. Zespół co prawda głęboko inspirował się w swej twórczości śląskim regionalizmem, jednak równolegle skutecznie wdrażał w życie tezy propagandowe, składające się na peerelowską ideologię. Warto zwrócić w tym kontekście uwagę na fakt, że program wykonywany przez artystów był jedynie inspirowany śląskim dorobkiem muzycznym, natomiast zupełnie pozbawiony był ludowego charakteru. Był dziełem wyłącznie autorsko-kompozytorskim. Stroje sceniczne członków zespołu, choć przez odbiorców traktowane były jako ewidentnie śląskie, wywodzące się

z kultury ludowej, były dziełem zawodowych projektantów, pochodzącym z lat 50. XX w. opartym na albumach etnograficznych (Smolorz 2013: 226).

W kreowaniu archetypu śląskości w okresie PRL nie sposób nie zauważyć także bogatego dorobku śląskiej kinematografii. Najbardziej sztandarowym przykładem wydaje się być tu postać Kazimierza Kutza. Jego dzieła, chociaż niekoniecznie tworzone pod dyktando oficjalnej propagandy, doprowadziły do prawdziwego umocnienia śląskiego regionalizmu. Szczególnie warto tu zwrócić uwagę na takie produkcje jak: *Sól ziemi czarnej*, *Perła w koronie* i *Paciorki jednego różańca*.

Radykalną zmianę w stosunku do mieszkańców Górnego Śląska przyniósł dopiero przełom polityczny z 1989 r. Wówczas to uwolniony został dyskurs o tożsamości narodowej Ślązaków, a także powołane do życia zostało Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Niemców na Śląsku Opolskim, które stało się reprezentantem politycznym na szczeblu centralnym i samorządowym osób proweniencji niemieckiej. Ślązacy odzyskali swoją podmiotowość. Wiek XXI z kolei przyniósł renesans tak zwanego nowego regionalizmu, a co za tym idzie idei autonomizacji Górnego Śląska. Ożywiły się dyskusje na temat odrębności tego regionu. Głównym aktorem politycznym w tej kwestii został Ruch Autonomii Śląska. Nie oznacza to jednak, że w granicach III Rzeczypospolitej zupełnie znikły wszystkie antagonizmy dotyczące szeroko rozumianej śląskości. Egzemplifikacją tego twierdzenia mogą być chociażby tezy zawarte w wydanym przez Prawo i Sprawiedliwość *Raporcie o stanie Rzeczypospolitej*, takie jak ta głosząca, iż „śląskości jest po prostu pewnym sposobem odcięcia się od polskości i przyjęciem zakamuflowanej opcji niemieckiej”.

Zarysowane wydarzenia, które miały miejsce na Górnym Śląsku w XX w., a szczególnie praktyki dyskryminacyjne zmierzające do ujednoczenia narodowościowego, których Ślązacy doświadczyli zarówno ze strony niemieckiej jak i polskiej, mogą stanowić przykład wymyślenia bądź kreowania nowej tożsamości śląskiej. Motywów takiego postępowania było wiele. W okresie międzywojennym były to głównie rodzące się nacjonalizmy. Po II wojnie światowej to doktryna realnego socjalizmu, wraz z jej dążnościami homogenizacyjnymi, przesądziła o poddaniu Ślązaków specyficznemu procesowi inżynierii społecznej. Wszystko to, w oczach autochtonicznych mieszkańców regionu doprowadziło do swoistego procesu mitologizacji przeszłości. Zjawisko to wynikało z potrzeby dysponowania uproszczoną, ale zbliżoną do realiów tożsamością i wizją czasu minionego (Gerlich 2011: 36). Mitem replikowanym z pokolenia na pokolenie, który szczególnie upowszechnił się wśród Ślązaków, stał się mit tak zwanej „śląskiej krzywdy”.

Tożsamość śląska w świetle ustaleń naukowych

Tożsamość śląską uznaje się powszechnie za tożsamość regionalną. Tożsamość regionalna wyrasta z pierwotnej względem niej kategorii tożsamości indywidualnej. Tę, za Zbigniewem Bokszańskim możemy definiować jako „zbiór wyobrażeń, sądów i przekonań”, które aktor społeczny „konstruuje (...) wobec samego siebie” (1989: 12). Ponad tożsamością indywidualną, znajduje się tożsamość regionalna, która według Piotra Sztompki winna być rozumiana jako „poczucie wspólnoty i identyfikacja z członkami pewnej zbiorowości wyrażone subiektywnie sformułowaniem «my», któremu towarzyszy świadomość odrębności od osób z zewnątrz, określanych jako «oni»” (2003: 198). Wreszcie tożsamość regionalna, jak pisze Marek S. Szczepański „i – *per analogiam* – lokalna są szczególnymi przypadkami tożsamości społecznej (zbiorowej) i kulturowej opartej zarazem na tradycji regionalnej (lokalnej), odnoszonej do wyraźnie zidentyfikowanego i delimitowanego terytorium, regionu (miejsca), jego specyficznych cech społecznych, kulturowych (symbolicznych), gospodarczych czy nawet topograficznych, wyróżniających go spośród innych regionów (miejsc) (...)” (2005: 128).

Po dokonaniu związanych ustaleń terminologicznych, możliwe jest przejście do analizy naukowego dyskursu na temat tożsamości śląskiej. Przede wszystkim należy zauważyć, że panuje ogólna zgoda co do tego, że śląskość opiera się na trzech filarach: rodzinie, religii oraz pracy.

Znaczenie rodziny dla Górnoślązaków uwidacznia się bardzo często podczas rozmaitych okoliczności świątecznych, takich jak jubileusze, wesela i inne, gromadzące krewnych rozsianych nawet po najdalszych zakątkach świata. Istotą śląskiej rodzinności jest także świadczona wzajemna pomoc. Jak zauważa Zbigniew Kurcz „Rodzina śląska od pokoleń pełni te same funkcje. Pozwala przezwyciężyć trudności, odnosić sukcesy, zaspokaja potrzeby kojarzone ze sferą bezpieczeństwa, przynależności, uznania i intymności” (2008: 76).

Drugi z elementów składających się na śląskość – religijność w życiu codziennym – odnosi się tak do wymiaru indywidualnego jak i wspólnotowego tożsamości śląskiej. W wymiarze indywidualnym owa religijność odnosi się do poszczególnych jednostek, które w większości zakładają, że każdy w coś wierzy, ma swoich patronów, natomiast udział w praktykach religijnych jest czymś zupełnie naturalnym, między innymi dlatego, że do kościoła chodzili niemalże od zawsze przodkowie. W wymiarze kolektywnym śląska religijność cechuje się głównie bogactwem odrębności. Składają się na nią między innymi własne miejsca pielgrzymek, jak chociażby sanktuarium w Piekarach Śląskich czy Góra Św. Anny. Cechą charakterystyczną religijności jako składowej tożsamości śląskiej jest także otaczanie szczególną czcią niektórych świętych, m.in. Rocha, Urbana, Barbary

czy Jadwigi Śląskiej, patronki Polski i Śląska (Kurcz 2008: 77). Innym aspektem religijności rozumianej jako cecha konstytutywna śląskości – wyabstrahowanym od żarliwości religijnej – jest stosunek Górnoszlązaków do Kościoła katolickiego w rozumieniu instytucjonalnym. Należy przez to rozumieć jego pojmowanie w wymiarze funkcjonalnym, nie zaś obrzędowo-rytualnym. Kościół dla Ślązaków pełni rolę wzmacniającą ich wspólnotę (Nijakowski 2004: 142).

Ostatni z elementów śląskiej triady odnosi się do kultu pracy. Szczególny stosunek Górnoszlązaków do pracy najprawdopodobniej wynika z ich położenia społecznego w przeszłości, gdy jako ludność wiejska i małomiasteczkowa prowadzili niewielkie gospodarstwa rolne oraz stanowili zaplecze siły roboczej wykorzystywanej w rodzącym się przemyśle. Charakterystyczną cechą dla Ślązaków oprócz poszanowania pracy stał się obowiązek wykonywania jej z zaangażowaniem. Innym aspektem śląskiego etosu pracy jest oczekiwanie od poszczególnych jednostek ich wszechstronności. Kobieta powinna posiadać wystarczające umiejętności ku temu, aby skutecznie móc zająć się gospodarstwem domowym, mężczyzna z kolei nie powinien obawiać się prac fizycznych czy nieskomplikowanych zajęć technicznych (Kurcz 2008: 77).

Wśród cech, które składają się na śląską tożsamość, ale budzą znacznie większe emocje wśród badaczy, znajduje się chociażby kwestia identyfikacji narodowościowych mieszkańców Górnego Śląska. Ich zróżnicowanie najwyraźniej uwidoczniło się podczas Narodowych Spisów Powszechnych przeprowadzanych w latach 2002 i 2011. Na podstawie wyników badania przeprowadzonego w 2002 r. zauważyć można, że województwo śląskie zamieszkiwało wówczas 148.544 osób deklarujących narodowość śląską, 31.882 – narodowość niemiecką oraz 4.362.979 osób deklarujących narodowość polską. Województwo opolskie w 2002 roku zamieszkiwało natomiast 24.199 osób narodowości śląskiej, 106.855 osób narodowości niemieckiej, oraz 869.258 osób deklarujących narodowość polską. Badanie przeprowadzone w 2011 r. przeprowadzone zostało według innej metodologii, wskutek czego jego wyniki ukazują jeszcze większą złożoność identyfikacji narodowo-etnicznych wśród mieszkańców Górnego Śląska. W związku z tym, dla jasności wyводу jego wyniki przedstawione zostały w tabelach 1 i 2.

Z zaprezentowanych wyników badań wynika, iż między 2002 a 2011 r. doszło do znacznego przyrostu liczby osób deklarujących śląską identyfikację narodowo-etniczną. Sytuacja ta swoje źródło znajduje we wzmożonej wówczas (za sprawą organizacji takich jak Związek Ludności Narodowości Śląskiej oraz Ruch Autonomii Śląska) dyskusji na temat narodowości śląskiej. Dyskusja ta – do czego autor jeszcze powróci – motywowana była jednak głównie argumentami politycznymi, nie zaś mającymi swe oparcie w ustaleniach naukowców.

Tabela 1: Ludność województwa śląskiego według rodzaju i kolejności identyfikacji narodowo-etnicznych w 2011 r. (w tys. osób)

Identyfikacja narodowo-etniczna	Identyfikacja pierwsza (zadeklarowana w pierwszym pytaniu)		Identyfikacja druga (zadeklarowana w drugim pytaniu)	Razem – niezależnie od liczby i kolejności deklaracji (w pierwszym lub drugim pytaniu)	
	Razem	Jako jedyna		Razem	W tym występująca z polską
Ogółem	4630	4099	407	4630	n.d.
Polska	4122	3767	39	4161	n.d.
Inna niż polska	384	332	367	739	n.d.
W tym:					
Śląska	363	318	337	700	370
Niemiecka	13	8	19	32	12
Nieustalona	124	n.d.	n.d.	124	n.d.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Raportu z wyników w województwie śląskim. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011.*

Tabela 2: Ludność województwa opolskiego według rodzaju i kolejności identyfikacji narodowo-etnicznych w 2011 r.

Identyfikacja narodowo-etniczna	Identyfikacja pierwsza (zadeklarowana w pierwszym pytaniu)		Identyfikacja druga (zadeklarowana w drugim pytaniu)	Razem – niezależnie od liczby i kolejności deklaracji (w pierwszym lub drugim pytaniu)	
	Razem	Jako jedyna		Razem	W tym występująca z polską
Ogółem	1016	886	80	1016	n.d.
Polska	876	822	6	882	n.d.
Inna niż polska	91	64	74	145	n.d.
W tym:					
Śląska	51	41	49	100	39
Niemiecka	38	22	23	60	18
Nieustalona	50	n.d.	n.d.	50	n.d.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Raportu z wyników w województwie śląskim. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011.*

Należy bowiem zauważyć, że w świetle ustaleń przeważającej części polskich badaczy naród śląski nie istnieje. Bardziej adekwatne wydaje się tu użycie określenia grupa etniczna. Jak zauważa Dorota Simonides, etniczność u Ślązaków to „stan, który współcześnie należy uważać za pierwotny w stosunku do wybranej

później narodowości (...). Etniczność należy zaliczyć do zakresu świadomości kulturowej, podczas gdy narodowość do zakresu świadomości politycznej” (Simonides 2004: 160). W tym kontekście Ślązacy wyczerpują katalog pięciu najważniejszych cech grup etnicznych przytoczonych przez Andrzeja Porębskiego (1991: 10). Zamieszkują niezmiennie od dawna konkretne terytorium, ich wspólnotowość nie powstała przez zmianę granic państwowych, pełnią podrzędną rolę w konkretnym organizmie państwowym (*vide*: dyskryminacja w Polsce Ludowej), żyją w dwóch lub więcej kręgach kulturowych (szczególnie widoczne jest to na Śląsku Opolskim, gdzie zdarza się, że ludność w domu posługiwała się językiem niemieckim, natomiast w sferze publicznej mówiła po polsku). Wszystkie te cechy także stanowią istotny element śląskiej tożsamości. Podobnie jest z przytoczonymi cechami Górnoślązaków, które zdaniem Lecha M. Nijakowskiego nie pozwalają mówić o tej zbiorowości jako o narodzie. Jak zauważa „W przypadku Ślązaków można mówić o niedostatecznej kodyfikacji «języka narodowego» (silne zróżnicowanie terytorialne, gwara śląska jest przecież dialektem języka polskiego), niedostatecznej liczbie przedstawicieli własnej inteligencji i dzieł kultury wysokiej, niedostatecznej gęstości interakcji między członkami grupy itd.” (Nijakowski 2002: 188).

Przytoczony katalog składowych tożsamości śląskiej oparty został o badania polskich naukowców, niezaangażowanych bezpośrednio w dyskurs polityczny. Aby jednak znaleźć odpowiedź na pytanie o to, czy śląskość bądź jej elementy zostały „wymyślone”, należy poddać analizie także obraz tożsamości śląskiej obecny w świadomości potocznej, na co dzień funkcjonujący wśród mieszkańców regionu, przesądzający o ich autoidentyfikacji.

Tożsamość śląska w rozumieniu potocznym (wymyślona)

W świadomości potocznej – szczególnie wewnątrz grupy Górnoślązaków – funkcjonuje odmienny katalog wartości, poprzez które próbuje się charakteryzować tożsamość śląską. Wynika to przede wszystkim z procesu intensywnej polityzacji dziejów Górnego Śląska, a w konsekwencji nieznanomości podstawowych faktów z historii regionu i przekłada się bezpośrednio na proces mitologizacji, który dokonał się i nadal dokonuje w umysłach poszczególnych jednostek. Jest to także pochodna procesu wymyślania tradycji. Dość plastycznie zjawisko mitologizacji opisuje Andrzej Sepkowski (2011:10), który twierdzi, że „nie tworzymy zbyt wyrafinowanych struktur poszukując wyjaśnień, nie dokonujemy zbyt skomplikowanych zabiegów tworząc własne przestrzenie mityczne. Po prostu upraszczamy te fakty i zjawiska dostosowując do istniejących w nas form, ewaluując je w naszych systemach aksjo-normatywnych. Uznajemy, że coś jest złe nie dlatego, że jest złe, ale dlatego, że nasze systemy wartości i czekające struktury rozumienia czekają

na to, byśmy potraktowali te fakty jako złe czy dobre. Wiedząc, że nie dokonamy pełnej racjonalizacji dokonujemy mityzacji, czyli uproszczenia do postaci jaka jest kompatybilna wobec naszego ustalonego w procesie akulturacji «światopoglądu». Innymi słowy, jednostki motywowane potrzebą stworzenia na własne potrzeby koherentnej wizji świata i otoczenia tworzą na swój własny użytek swoistą mitologię.

Na zmitologizowany i wymyślony archetyp śląskości składa się – jak zauważa Michał Smolorz – składa się kilka funkcjonujących niezależnie od siebie mitów (2013: 194-203). Pierwszy z nich dotyczy braku własnych elit. Jest to kwestia bardzo dyskusyjna. Jako kontrargument można przecież przywoływać z różnych epok i płaszczyzn społecznej aktywności chociażby ród Odrowążów, Karola Miarkę, Wojciecha Korfantego, Jerzego Ziętka czy Wilhelma Szewczyka. Z przytoczonym mitem koresponduje mit Śląska proletariackiego. W jego ramach mieści się postrzeżenie Ślązaków, szczególnie zamieszkujących współczesne województwo śląskie, jako robotników przemysłowych, zatrudnionych do pracy najemnej, głównie w przemyśle ciężkim. Takie postawienie sprawy kazałoby początków śląskości dopatrywać dopiero w epoce industrializacji regionu, natomiast jej kresu szukać w epoce postindustrialnej. Kolejny mit, szczególnie obecny wśród Ślązaków deklarujących polską tożsamość narodową, wiąże się z powszechnie używanym pojęciem Śląska pod zaborami. Już pobieżna analiza historyczna pozwala na obalenie tego mitu poprzez stwierdzenie, że Górny Śląsk już w chwili rozbiorów znajdował się od ponad czterech wieków poza granicami Polski, nie mógł być więc przedmiotem podziałów terytorialnych wynikających z traktatów rozbiorowych. Kolejny z mitów dotyczy tradycji powstańczych i odnosi się do przedstawiania Górnoślązaków przede wszystkim jako powstańców. Takie postrzeżenie rzeczywistości prowadzi do wykluczenia z grona osób o tożsamości śląskiej osób między innymi narodowo obojętnych, a także niezaangażowanych w walki powstańcze. Jak zauważa Smolorz, także dziś „przyznawanie się do rzeczywistych lub uzurpowanych tradycji powstańczych stało się modelem publicznych deklaracji. Wypowiedzenie formuły «pochodzę z rodziny o tradycjach powstańczych» (...) stało się formą wyznania wiary. Służy za uprawnienie do zabierania głosu w śląskich sprawach” (2013: 201). Kolejnym ze wskazanych przez Smolorza śląskich mitów jest ten odnoszący się do odwiecznego polsko-niemieckiego starcia. Również on daje się jednak dość łatwo obalić, gdyż zupełnie wyklucza się w nim fakt, iż śląskość przez wieki poddawana była także wpływowi czeskim i austriackim. Dyskusje o Górnym Śląsku w odniesieniu do starcia polskości z niemieckością niemalże od zawsze pozwalały politykom na realizację ich bieżących celów. Podobnie jest także dziś. Kolejnym ze zmitologizowanych fragmentów śląskości jest „mit Ślązaka doskonałego”. Stanowi on

bezpośrednią odpowiedź na obecne wśród niektórych Ślązaków poczucie niższości zarówno wobec Niemców jak i Polaków. Składają się nań wyobrażone cechy ogółu zbiorowości Ślązaków, konfrontowane ze stereotypowymi przywarami innych narodów. W micie tym zawarte jest zestawienie nadzwyczajnej, legendarnej wręcz śląskiej pracowitości, wynikające z opisywanego już – rzeczywistego – kultu pracy, zestawione z rzekomym polskim lenistwem. Antytezą przypisywanych polskości cech takich jak złodziejstwo i skłonność do kombinowania ma być śląska uczciwość i przyzwoitość. Ślązak doskonały w myśl wyobrażeń winien także przywiązywać szczególną wagę do takich aspektów życia jak czystość, schludność oraz elegancja, co przeciwstawia się stereotypowemu niechlujstwu, wywodzonemu z Kongresówki. Elementem wyobrażenia o śląskiej doskonałości jest także przekonanie, że tamtejszy patriotyzm jest zupełnie praktyczny i realny, w odróżnieniu od romantycznych zrywów, niejednokrotnie prowadzących do niepotrzebnego przelewu krwi. Ślązak doskonały to według mitu także człowiek otwarty i serdeczny, co zestawia się z pruską butą i zarozumiałstwem. Antytezą pruskiej, sformalizowanej, luteranśkiej surowości jest natomiast żywiołowa katolicka religijność zawierająca się w opisywanym micie (Smolorz: 195-202).

Swoistej redefinicji (na potrzeby polityczne) pojęcia tożsamości śląskiej dokonał w XXI w. Ruch Autonomii Śląska (RAŚ). W tezach tego ugrupowania dotyczących szeroko rozumianych aspektów tożsamościowych, wyraźnie inspirowanych tak zwanym nowym regionalizmem, dostrzec można także elementy, które można określić mianem śląskości wymyślonej. Przede wszystkim założenia ideologiczne RAŚ opierają się na tezie, że definicja śląskości nie wynika już tylko z cech ukształtowanych w ramach procesów historycznych. Jest ona natomiast wysoce zsubiektywizowana i ma charakter poczucia przynależności i chęci do pracy na rzecz regionu. Podobnie w odniesieniu do tożsamości całego regionu, dziś rezygnuje się z odwołań do jego pogranicznego charakteru, specyficznych cech mieszkańców, czy aspektów organizacyjno-gospodarczych. Zamiast tego mówi się o różnorodności. Wielokulturowość staje się tu kluczowym czynnikiem, decydującym o specyfice Górnego Śląska (Bałdys i Geisler 2008: 109).

Wnioski

Na podstawie przeprowadzonej przez autora analizy można stwierdzić, że bardzo trudnym będzie dokonanie jasnego podziału cechami, które składają się na śląskość i wynikają z określonych procesów dziejowych, a tym co na przestrzeni lat zostało w śląskości wykreowane w imię realizacji różnych celów. Obracając się w obszarze imponderabiliów, na które składa się chociażby śląska triada: rodzina, religia, praca, bardzo trudno wytyczyć granicę pomiędzy

miejszem, w którym te cechy stanowią o sile śląskiej tożsamości, oraz tym, w którym stanowią one składową „mitu Ślązaka idealnego”. Nie sposób jednak podważyć tezy, że istotne elementy śląskości, obecne także we współczesnym kodzie kulturowym, zostały wykreowane, czy też posługując się terminologią przytaczanych Hobsbawma i Smolorza – wymyślone.

U podstaw procesu wymyślania śląskości od początku XX w. zawsze znajdowały się motywy polityczne. Najpierw wynikały one z polsko-niemieckiej konfrontacji na Górnym Śląsku, następnie związane były z potrzebą budowania zaplecza i poparcia politycznego przez wojewodę Michała Grażyńskiego. W Polsce Ludowej natomiast wymyślaniu śląskości przyświecała idea homogenizacji i asymilacji kulturowej odmiennych od większości mieszkańców kraju Ślązaków. Proces wymyślania w III Rzeczypospolitej natomiast jest o wiele trudniejszy do ogólnego scharakteryzowania. W warunkach pluralizmu politycznego pojawia się wielu „kreatorów” mody na śląskosc. Każdy z nich próbuje wpływać na tożsamość regionalną w inny sposób, bo przecież inne cele przyświecają silniej na Śląsku Opolskim Mniejszości Niemieckiej, inne śląskim autonomistom, a inne polskim partiom politycznym, i to w zależności od tego czy są one prawicowe, liberalne czy lewicowe. Jedno jest jednak pewne. Proces wymyślania śląskości ciągle trwa i trwać będzie.

Bibliografia:

- Bałdys, P., Geisler, R. (2006). Śląski neotrybalizm – od konfliktu do nowoczesnego ruchu regionalnego. Ewolucja Ruchu Autonomii Śląska i jego ideologii. W: *Ślązacy, Kaszubi, Mazurzy i Warmiacy – między polskością a niemieckością*, red. Sakson Andrzej. Poznań: Wydawnictwo Instytut Zachodni.
- Berlińska, D. (1999). *Mniejszość niemiecka na Śląsku Opolskim w poszukiwaniu tożsamości*. Opole: Wydawnictwo Instytut Śląski.
- Bokszański, Z. (1989). *Tożsamość – interakcja – grupa. Tożsamość jednostki w perspektywie socjologicznej*. Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Cimała, B., Senft, S. (2007). Górnośląski obszar plebiscytowy w zamierzeniach i działalności polskiego obozu narodowego. W: Z. Kapała (red.), *W 85. rocznicę. Materiały XIV Ogólnopolskiego Seminarium Historyków Powstań Śląskich i Plebiscytu zorganizowanego w Bytomiu 21 kwietnia 2006 r.* Bytom: Wydawnictwo Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu.
- Gawrecki, D. (2011). W poszukiwaniu górnośląskich tożsamości. W: J. Bahlcke, D. Gawrecki, R. Kaczmarek (red.), *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*. Gliwice: Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej.

- Gerlich, G. M. (2011). Czas powstań śląskich w perspektywie pamięci zbiorowej oraz procesów mityzacji i mitologizacji. *Szkice archiwalno-historyczne, nr 8*.
- Heffner, K., Solga, B. (2012). Granice Śląska – granice na Śląsku. Ewolucja i współczesne wymiary. W: R. Gładkiewicz, T. Soldra-Gwiżdż, M.S. Szczepański (red.), *Granice Śląska w interdyscyplinarnej perspektywie*. Opole-Wrocław: Wydawnictwo Instytut Śląski.
- Hobsbawm, E. (2008). Wprowadzenie. Wynajdywanie tradycji. W: E. Hobsbawm, T. Ranger (red.), *Tradycja wynaleziona*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kurcz, Z. (2005). Naród śląski w świetle ideologii przodowników. W: *Ślązacy, Kaszubi Mazurzy i Warmiacy – między polskością a niemieckością*, red. Śakson Andrzej. Poznań: Wydawnictwo Instytut Zachodni.
- Nijakowski, L. M. (2002). *Dyskursy o Śląsku. Kształtowanie śląskiej tożsamości regionalnej i narodowej w dyskursie publicznym*. Warszawa: Instytut Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Nijakowski, L.M. (2004). O procesach narodotwórczych na Śląsku. W: L.M. Nijakowski (red.), *Nadciągają Ślązacy. Czy istnieje narodowość śląska?* Warszawa: Wydawnictwo Scholar.
- Porębski, A. (1991). *Europejskie mniejszości etniczne. Geneza i kierunki przemian*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Senft, S. (2005). Konsekwencje II wojny światowej dla Śląska Opolskiego. *Studia Śląskie, t. 64*.
- Sepkowski, A. (2011). *Mity, historia, polityka*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Simonides, D. (2004). Śląskie kłopoty z tożsamością. W: L.M. Nijakowski (red.), *Nadciągają Ślązacy. Czy istnieje narodowość śląska?* Warszawa: Wydawnictwo Scholar.
- Smolorz, M. (2013). *Śląsk wymyślony*. Katowice: Antena Górnos Śląska.
- Szczepański, S. M. (2005). Społeczności lokalne i regionalne a ład kontynentalny i globalny. W: W. Wesołowski, J. Włodarek (red.), *Kręgi integracji i rodzaje tożsamości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Szmeja, M. (2000). *Niemcy? Polacy? Ślązacy!* Kraków: Wydawnictwo Universitas.

The identity of Silesians. Reality or XXth century creation?

Abstract:

The identity of Silesians is the subject of extensive research. Political scientists, sociologists and historians often seek its origins. In this article author will not search for the roots of the Silesian identity, but will look at its evolution. Referring to the invigorating hypothesis of „Silesian invented” author makes an attempt to establish clear division between this what is historical core of the Silesian identity, and that what was entered in the twentieth century into the Silesian cultural code.

Keywords:

identity, borderland, Upper Silesia, collective memory, invented tradition